

ABU RAYHON BERUNIYNING FALSAFIY QARASHLARIDA IJTIMOYIY-ONTOLOGIK TAHLILLARNING AHAMIYATI

Tursunmurodov Sardor Abdullayevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 4-bosqich talabasi

Email: tursunmurodovsardor897@gmail.com

+99899-024-72-82

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'rta asrlarning buyuk qomusiy olimi Abu Rayhon Beruniyning falsafiy qarashlari ontologik, gnoseologik va ijtimoiy-axloqiy jihatlar zamonaviy falsafiy paradigmalar asosida tahlil qilinadi. Beruniyning empirik bilish metodologiyasi, Aristotel fizikasiga qarshi ilgari surgan kosmologik e'tirozlari, shuningdek, Ibn Sino bilan olib borgan ilmiy bahslaridagi o'ziga xos ratsionalistik-tajribaviy sintezi o'rganiladi. Maqolada olimning ijtimoiy-axloqiy qarashlari "Yangi O'zbekiston" strategiyasi doirasida yoshlar ma'naviyatini shakllantirishdagi ahamiyati nuqtai nazaridan baholanadi.

Kalit so'zlar: Beruniy, falsafa, empirizm, ontologiya, gnoseologiya, kosmologiya, Ibn Sino, ijtimoiy-axloqiy qarashlar, Uchinchi renessans.

Asosiy qism

O'rta asrlar Sharq sivilizatsiyasining eng yorqin vakili bo'lmish Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad Beruniy (973–1048) jahon ilm-fani tarixida noyob o'ringa ega. Amerikalik fan tarixchisi J.Sarton uni XI asrning eng buyuk olimi sifatida ta'riflagan holda, ushbu asrni "Beruniy asri" deb atagan.²² Beruniy astronomiya, geodeziya, mineralogiya, tarix, dinshunoslik, falsafa va adabiyot kabi o'nlab sohalarda qimmatli asarlar yaratgan. Biroq uning falsafiy qarashlari ontologik, gnoseologik va ijtimoiy-axloqiy yo'nalishlari ko'pincha aniq fanlar soyasida qolgan.

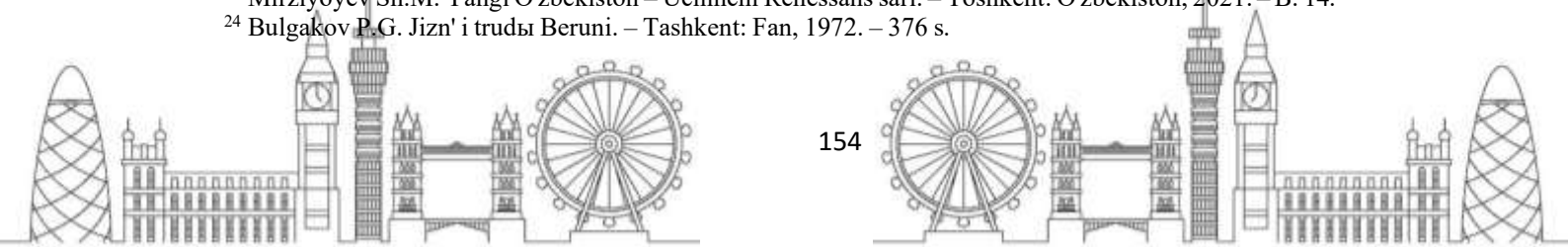
Zamonaviy O'zbekistonda Uchinchi Renessans g'oyasi ilgari surilayotgan bir paytda buyuk ajdodlarimizning ilmiy-falsafiy merosini qayta anglash muhim ahamiyat kasb etmoqda.²³ Ushbu maqolada Beruniyning falsafiy dunyoqarashi kompleks tahlil etiladi va uning zamonaviy ma'naviy-intellektual hayotdagi metodologik ahamiyati ochib beriladi.

Beruniy o'rta asrlar falsafasida keng tarqalgan spekulativ-deduktiv yondashuvdan farqli o'laroq, bilishning asosi sifatida kuzatish, tajriba va sinov tamoyillarini oldingi o'ringa qo'ygan. Bu jihat uning "Mineralogiya" (Kitob al-jamohir fi ma'rifat al-javohir) va "Geodeziya" asarlarida yaqqol ko'rinadi.²⁴ Olim 300 dan ortiq mineralning solishtirma og'irligi, qattiqligi va kimyoviy xususiyatlarini bevosita o'lchash asosida aniqlagan bu zamonaviy eksperimental fanning ilk namunasidir. Gnoseologik nuqtai nazardan, Beruniy

²² Sarton G. Introduction to the History of Science. Vol. I–III. – Baltimore, 1927–1948. Vol. I. – P.

²³ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston – Uchinchi Renessans sari. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 14.

²⁴ Bulgakov P.G. Jizn' i trudy Beruni. – Tashkent: Fan, 1972. – 376 s.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

haqiqatga erishishning yagona ishonchli yo‘li sifatida amaliy sinovni tan olgan.

E.Kennedy Beruniyning “Qonuni Mas’udiy” asarini tahlil qilib, unda matematik va astronomik bilishning organik birlashganini, sof nazariy xulosalar esa har doim empirik kuzatuvlar bilan tasdiqlanganligi ta’kidlagan.²⁵ Bu yondashuv Beruniyning bilish nazariyasidagi asosiy metodologik tamoyilini tashkil etadi va uni o‘rta asrlarning boshqa mutafakkirlaridan keskin ajratib turadi.

Beruniyning ontologik qarashlari, xususan uning Ibn Sino bilan olib borgan mashhur yozishmalarida “Al-as’ila val-ajviba” yaqqol namoyon bo‘ladi. Ushbu yozishmalar Aristotelning fizik kosmologiyasiga qaratilgan tanqidiy mulohazalar bilan to‘la. S.H. Nasr ta’kidlaganidek, Beruniy koinotning bir nechta olamdan iboratligi, materiyaning cheksiz bo‘linuvchanligi va fazo haqidagi g‘oyalarni olg‘a surgan, bu o‘rta asrlar Sharq falsafasida jiddiy novatorlik edi.²⁶

Beruniy “Hindiston” asarida hind olimi Aryabhata tomonidan ilgari surilgan Yerning harakati nazariyasiga alohida e’tibor qaratadi va ushbu masalani geometrik jihatdan ko‘rib chiqadi. Yerning harakatini inkor etmasdan, bu masalani empirik kuzatuvlar asosida hal qilish zarurligini uqtirgan. Beruniy keyingi davrlarda geliotsentrizm nazariyasi uchun intellektual zamin hozirladi. Uning bu qarashlari klassik Aristotel fizikasining spekuliyativ tamoyillariga muqobil yondashuv sifatida zamonaviy fan tarixi nuqtai nazaridan ahamiyatlidir.

Beruniyning ijtimoiy-falsafiy qarashlari uning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” va “Hindiston” asarlarida to‘liq namoyon bo‘ladi. Olim insonni boshqa jonzotlardan ajratib turuvchi asosiy belgi sifatida aqlni ko‘rsatadi. Uning fikricha, odamlar bir-birini himoya qilish zarurligi, o‘zini va boshqalarni ta’min etishga zarur bo‘lgan biror ishni bajarish uchun jamiyatda birlashishga majbur bo‘lgan.²⁷ Bu fikr ijtimoiy shartnoma nazariyasining ilk falsafiy talqini sifatida baholanishi mumkin.

Beruniyning tolerantlik falsafasi ayniqsa Hindiston asarida yorqin ifodasini topgan. U hind va islom madaniyatlarini qiyosiy o‘rganib, farqlarni inkor etish o‘rniga ularning umumiy insoniy asoslarini izlagan. A. Sharma Beruniyning qiyosiy din tadqiqotlarini tahlil qilib, uni G‘arb akademik anʼanasining mustaqil analogi sifatida baholagan.²⁸ Ijtimoiy adolat, halol mehnat va axloqiy komillik haqidagi qarashlari o‘zbek olimlari tomonidan ham O‘zbekistondagi zamonaviy ta’lim tizimi uchun metodologik manba sifatida ko‘p bora baholangan.

Zamonaviy O‘zbekistonda olib borilayotgan intellektual va ma’naviy islohotlar doirasida Beruniy merosi yangi ahamiyat kasb etmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, buyuk ajdodlarimiz merosini anglash va anglatish milliy o‘zlikni mustahkamlashning bosh maqsadi hisoblanadi.²⁹ Beruniyning empirik bilish

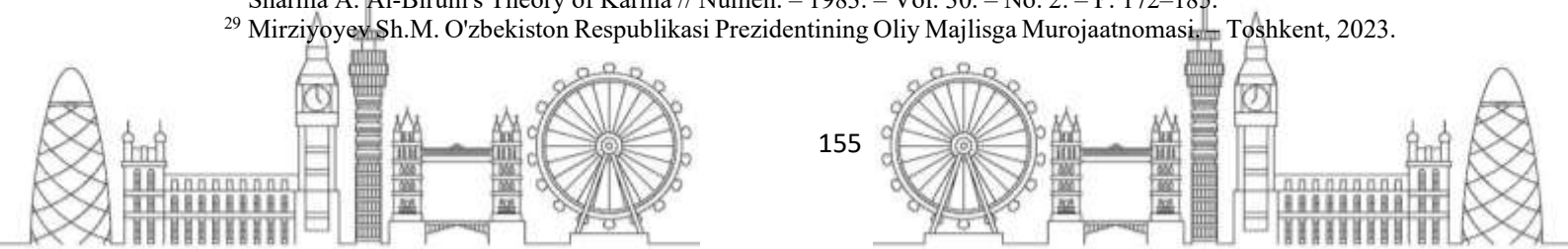
²⁵ Kennedy E.S. Al-Biruni's Masudic Canon // Al-Abhar. – 1970. – Vol. 24. – P. 59–81.

²⁶ Nasr S.H. An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines. – Cambridge: Harvard UP, 1964. – P. 107–174.

²⁷ Beruniy Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. T.I. – Toshkent: Fan, 2023. – B. 236.

²⁸ Sharma A. Al-Biruni's Theory of Karma // Numen. – 1983. – Vol. 30. – No. 2. – P. 172–185.

²⁹ Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent, 2023.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

metodologiyasi kuzatish, qiyosiy tahlil va ob'ektiv xulosalar chiqarish tamoyillari zamonaviy ilmiy tafakkurni shakllantirish uchun dolzarb metodologik asosdir.

Ayniqsa, Beruniyning turli madaniyatlarga xolis yondashishi, haqiqatni diniy yoki siyosiy muhitdan mustaqil ravishda izlash tamoyili bugungi kunda ham o'z kuchini yo'qotmagan. Uning asarlarida har bir xulosani dalillar asosida asoslash zarurligini ta'kidlashi bu intellektual sobitlik va halollikning timsoli bo'lib, bugungi yoshlar uchun ibratli namuna bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Abu Rayhon Beruniyning falsafiy qarashlari o'rta asrlar Sharq tafakkurining oltin sahifalarini tashkil etadi. Uning empirik gnoseologiyasi amaliy tajribani bilishning asosi sifatida tan olish o'sha davr uchun inqilobiy yondashuv edi va zamonaviy eksperimental fan metodologiyasining ilk ko'rinishi hisoblanadi. Aristotel kosmologiyasiga bildirgan tanqidiy e'tirozlari koinot haqidagi tasavvurlarning kengayishiga hissa qo'shgan.

Ijtimoiy-axloqiy jihatdan Beruniy inson kamoloti, mehnat sharaf va ijtimoiy birdamlik g'oyalarini yoqlagan. Uning bag'rikenglik falsafasi turli xalqlar va dinlar o'rtasidagi muloqotni ilmiy asosga qo'yishga urinishning noyob namunasi bo'lib qolmoqda. Ushbu meros bugungi O'zbekistonda uchinchi renessans poydevorini yaratishda metodologik yo'naltiruvchi vazifasini o'tashi mumkin chunki Beruniy bizga nafaqat bilim manbasi, balki ilmiy va axloqiy intilishning timsoli bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. T.I. – Toshkent: Fan, 1968. – 488 b.
2. Beruniy. Hindiston. Tanlangan asarlar. T.II. – Toshkent: Fan, 1965. – 727 b.
3. Beruniy. Mineralogiya. – Toshkent: Fan, 1963. – 412 b.
4. Beruniy. Geodeziya. – Toshkent: Fan, 1966. – 318 b.
5. Bulgakov PG Jizn' i trudy Beruniy. – Toshkent: Fan, 1972. – 376 s.
6. Mo'minov I., Fayzullayev O. Beruniy va Ibn Sino falsafiy qarashlari. – Toshkent: Fan, 1975. – 210 b.
7. Norbo'tayev IM Markaziy Osiyo falsafiy tafakkuri tarixida empirizm masalasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 172 b.
8. Rozenfeld BA, Abdurahmonov A. Traktaty Beruniy ob astrolyabiyax // Beruniy. Sbornik statey k 1000-letiyu so dnya rojdeniya. – Toshkent: Fan, 1973. – S. 85–90.
9. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston – uchinchi renessans sari. Ma'ruza matni. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 48 b.
10. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent, 2023 yil.
11. Kennedi ES Al-Beruniyning masudiy kanonlari // Al-Abhar: Bayrut Amerika Universiteti jurnali. – 1970. – 24-jild. – 59–81-betlar.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

12. Nasr SH Islom kosmologik ta'limotlariga kirish. – Kembrij: Garvard universiteti nashriyoti, 1964. – 312 b.

13. Sarton G. Fan tarixiga kirish. I–III jildlar. – Baltimor: Vashingtondagi Karnegi instituti, 1927–1948. – I jild. – 707-bet.

14. Sharma A. Al-Beruniyning Karma nazariyasi // Numen: Dinlar tarixi bo'yicha xalqaro sharh. – 1983. – 30-jild. – 2-son. – 172–185-betlar.

